

Erich Fromm: filosoof van de vrije mens

Op bijna tachtigjarige leeftijd is op 18 maart 1949 Erich Fromm overleden. Ook al had hij zich in een dorpje in Zwitserland reeds geruime tijd teruggetrokken, via zijn boeken liet hij nog steeds van zich horen. Ik denk niet, dat er veel humanisten in Nederland zijn, die niet met een van zijn boeken in aanraking zijn gekomen. (bijv. 'De angst voor vrijheid' of 'Liefhebben, een kunst, een kunde'). Hij was een filosoof, die typisch aansloot bij veel wat er in het Nederlandse Humanistisch Verbond leeft, maar zijn invloed is veel verder reikend, en bestrijkt zo ongeveer de gehele wereld. Overal is hij vertaald en volgens een laatste opgave bereikte een van zijn boeken een oplage van 2 miljoen. Wie was Fromm en wat waren zijn ideeën?

In één van zijn boeken (Marx, Freud en de vrijheid, ned. vert. 1970) geeft hij zelf zijn 'persoonlijke antecedenten' als inleiding op wat hij zijn 'intellectuele autobiografie' noemt. Hij groeide op in Duitsland in een religieus joods gezin en maakte als op-

groeijende jongeman de eerste wereldoorlog mee, waarvan hij de ellende en zinloosheid niet kon verwerken. Zo werd hij 'bezeten door de wens het irrationele in het gedrag van de mens en de massa te begrijpen en door een vurig verlangen naar vrede en internationaal begrip.' Als leidraad voor zijn analyses koos hij al spoedig de theorieën van Freud en van Marx. Hij studeerde psychologie en sociologie en oefende een praktijk uit als psycho-analyticus. In politiek opzicht heeft hij zich tot op hoge leeftijd niet aan een (socialistische) partij gebonden.

Synthese tussen ideeën van Marx en Freud.

Zijn eigen filosofische inbreng heeft erin bestaan een synthese te ondernemen tussen de ideeën van Marx en van Freud, en op basis daarvan vooral maatschappijkritische studies te publiceren. Vooral de lijn van Freud heeft hij willen doortrekken en toepassen op maatschappelijke problemen. Met anderen die ook op ditzelfde ter-

rein op vergelijkbare manier actief waren, nam hij deel aan de 'Frankfurter Schule' - waarin o.a. Marcuse en Horkheimer werkten - totdat in 1933 door Hitlers machtsovername allen naar Amerika moesten emigreren.

Angst voor vrijheid

Het eerste gezamenlijke grote resultaat van de wetenschappers van deze 'Frankfurter Schule' was het onderzoek naar 'autoriteit en gezin', (in 1936 verschenen) waarin Fromm het 'socialpsychologische deel' verzorgde. Hier beschreef hij voor het eerst het 'autoritaire karakter', waarmee de mens wordt aangeduid die zowel graag aan autoriteit gehoorzaamt alsook zelf als autoriteit wil optreden. Deze twee kanten hangen merkwaardig genoeg samen: willen gehoorzamen en gehoorzaamd willen worden. Een voorbeeld hiervan, dat Fromm later ook uitwerkte: vinden we in het 'sado-masochistisch' karakter, dat graag pijn lijdt en pijn veroorzaakt. Anders

Vervolg op pagina 7

Vervolg van pagina 1

gezegd: het zelf niet vrij kunnen zijn en het anderen niet vrij willen laten hangt nauw met elkaar samen.

Hier ligt de kern van de overal aanwezige 'angst voor vrijheid', onder welke titel Fromm in 1941 de psychologie van het nazisme analyseerde. In de loop der eeuwen heeft de westerse mens zich wel van allerlei machts en vrij kunnen maken, maar hij heeft niet geleerd om die vrijheid tot iets te gebruiken. Daarom vervalt hij in destructie of konformistisch gedrag.

Humanistische ethiek

Als positief tegenbeeld van deze negatief uitvallende analyse van de moderne mens heeft Fromm zijn 'zelfstandige mens' (1949) gepubliceerd. Een 'humanistische ethiek', waarin hij het ideaal van de gezonde mens schildert, creatief en gelukkig. Kenmerkend voor deze gezonde mens is dat hij zich niet van de gemeenschap isoleert, maar zich ontplooit in solidariteit met zijn medemensen. Misschien is Fromms ideaal, evenals het ideaal van vele anderen, niet erg opzienbarend en dus ook niet veelzeggend. Maar ik denk niet, dat Fromms betekenis hieraan moet worden afgemeten. Veel belangrijker is hij, wanneer hij tracht aan te tonen, waarom onze 'maatschappij geen 'gezonde maatschappij' (titel van 1955) is en het dus de mensen onmogelijk maakt zelf 'gezond' te zijn. Hier roept Fromm de analyses van Freud te hulp om die op de maatschappij toe te passen.

Het sociaal onbewuste

Freud had immers gesteld dat de individuele mens voor een groot deel door zijn 'onbewuste' wordt bepaald, en dat bij psychische problemen dit onbewuste met behulp van de psychiater te voorschijn moet worden gehaald. Fromm meent nu dat vergelijkenderwijs elke maatschappij ook zijn onbewuste bezit: 'sociaal onbewuste', ook genoemd het 'sociaal karakter'. Hier kan dan ook een verbinding met Marx' beschouwing van de maatschappij worden

gelegd: waar Marx in de maatschappij een (economische) basis en een (institutionele) bovenbouw onderscheidt. Waarbij de basis van de produktiekrachten de bovenbouw van de maatschappelijke instituties en instellingen voornamelijk bepaalt, daar meent Fromm een tusseninstantie te kunnen ontdekken: het sociaal onbewuste dat als intermediair fungeert tussen basis en bovenbouw. Dit onbewuste is per maatschappij verschillend. In onze maatschappij kunnen we daar een aantal vanzelfsprekendheden vinden, die wel ons gedrag als individu bepalen, maar die we ons niet realiseren. Een van de voorbeelden hiervan is de mentaliteit van het 'verbruiken', tegenover het 'hebben' in de negentiende eeuw. Pas in de laatste tijd komt deze tot nog toe onbewuste mentaliteit in ons bewustzijn. De maatschappelijke krachten dwongen ons om te verbruiken, om zoveel mogelijk te consumeren. Pas nu dit economisch niet meer haalbaar is, lijkt het verbruiken zijn vanzelfsprekendheid te verliezen. Of 'sparen' wel of niet deugd is, ligt in het sociaal onbewuste.

Zinvol leven

Fromm wil ons voorhouden, dat het voor ons individueel functioneren nodig is ons bewust te maken van dit sociaal onbewuste. Alleen dan kunnen we als vrij mens leven en worden we niet gestuurd. Een van de kwalijke symptomen die anders zouden kunnen optreden en dus inderdaad veel voorkomen, is het destructief, het vernietigend gedrag. De maatschappij biedt aan heel velen geen zinvol leven, maar slechts 'verveling', zowel in het werk als in de vrije tijd. Om zich toch 'waar' te maken - ook om onbewust wraak te nemen, - krijgen mensen zin in vernietiging, in destructie van hun omgeving, hun medemensen en ook van zichzelf. Fromm heeft geprobeerd door deze en andere analyses ieder mens bewuster en dus vrijer en gelukkiger te maken. Hij was zelf niet optimistisch in de uitkomst, maar vond dat hij dit moest ondernemen. Zo heeft hij aan veel mensen iets gegeven.

Wim van Dooren

Humanist
1-4-80
35e jg m. 6

Van het, omvangrijke oeuvre van Erich Fromm, meer dan dertig boeken, zijn een groot aantal werken in Nederlandse vertaling verschenen bij uitgeverij Erven J. Bijleveld in Utrecht. Met name het thema angst voor de vrijheid en de uitwerking van het sociaal onbewuste – dit is het op de maatschappij betrekken van de individuele analyses van Freud – zijn de kernpunten in het denken van Fromm die we steeds weer in zijn boeken tegenkomen. Daarnaast legde Fromm een levendige belangstelling aan de dag voor de geschriften van het oude testament. In Marx, Freud en de Vrijheid schrijft hij: „Ik groeide op in een religieus joods gezin en van al het goede dat mij thuis werd gegeven heeft de meeste indruk op mij gemaakt het lezen uit de geschriften van het oude testament. Ik kon daar-intens van genieten. Meer dan door wat dan ook werd ik getroffen door de boeken der profeten, door Jesaja, Amos en Hosea; niet zozeer door hun dreigende waarschuwingen en aankondigingen van onheil en rampspoed dan wel door hun belofte van het „einde der dagen” als de natien „hun zwaarden zullen omsme-

WERKEN VAN FROMM

den tot ploegscharen en hun speren tot snoeimessen”.

Erich Fromm heeft die belangstelling voor de religieuze beleving van de mens in verschillende boeken tot uitdrukking gebracht. Eén van de belangrijke dingen die hij later in zijn leven heeft uitgewerkt, is het fenomeen van de vernietigingsdrift bij de mens. In „The anatomy of human destructiveness” (1975) probeert Fromm aan te geven waar de neiging tot zelfvernietiging van de

Titels:

De angst voor vrijheid
De zelfstandige mens
De gezonde samenleving
Liefhebben: een kunst, een kunde
Dromen; sprookjes, mythen
Psychoanalyse en religie
Zen-boeddhisme en het westen
Marx; Freud en de vrijheid
Gij zult zijn als goden
De revolutie van de hoop

mens nu eigenlijk vandaan komt. Fromm grijpt daarbij weer terug op zijn idee van het sociaal onbewuste dat de mensen beïnvloedt. Dit boek over de menselijke destructiviteit zal dit najaar bij Uitgeverij de Erven Bijleveld in Utrecht worden gepubliceerd in de Nederlandse vertaling „Anatomie van de menselijke destructiviteit”. Daarnaast is Bijleveld bezig met de vertaling van twee nog niet eerder gepubliceerde werken, „The Heart of Men” en „To have or to be” die eveneens in het najaar zullen verschijnen met als Nederlandse titels „Het hart van de mens” en „Een kwestie van hebben of zijn”.

Voor wie nog niet eerder heeft kennis kunnen maken met het werk van Fromm vindt een uitstekende inleiding in zijn boek „Marx, Freud en de vrijheid”. Fromm geeft hierin niet alleen interessante persoonlijke antecendenten maar weet ook in een heldere betoogtrant duidelijk te maken waarom het denken van Marx en dat van Freud meer met elkaar te maken hebben dan een oppervlakkige beschouwer zou denken.

Peter v. d. Akker

Humanist, 35^e jg 1-4-80 nr 6

Waarnevelijke uitgever van het Humanistisch Verbond

